

Szerzői jog és elektronikus publikálás*

Paradigmaváltás a szerzői jogban, avagy illenek-e a régi fogalmak, szabályok és eljárások az új típusú információhordozókra? Ugyanúgy értelmezendő-e a szellemi tulajdon az elektronikus dokumentumok, elektronikus publikálás és információcsere közegében, mint a hagyományos, szekvenciális, nyomtatott szövegek esetében? Az új technika szerepe meghatározó. A zűrzavarból esetleg perekon és kompromisszumokon át található meg a kiút.

Szerzői jog?

E cikk címéhez valóban kérdőjelet kellett volna illeszteni, mert hiszen így olvasandó: „Szerzői jog? És elektronikus publikálás?” A hangsúly kedvéért pedig még hozzá lehetne tenni valami ilyesmit: „Komolyan gondolja?” Ez ugyanis jobban tükrözné számos, információellátással foglalkozó szakember nézetét. Különösen az Internettel kapcsolatosan merül fel a szerzői jog koncepciójának érvényessége mint olyan szabályozásnak, amely fizikai lényegüket tekintve elektronikus formájú információk termékeket is tartalmazó ügyletekre vonatkozik [1]. Ez azonban nem szükségképpen a hivatalos álláspont. A kanadai kormány az információk szupersztrádjával foglalkozó tanácsadó bizottsága előtt egy olyan javaslat fekszik, amely szerint meg kell erősíteni a szerzői jogot, hogy megelőzhető legyen a hálózaton lévő információ jogosulatlan böngészése, az Egyesült Államokban pedig a *Lehman-jelentés* alapján készülő törvény további jogokat irányoz elő, amelyek korlátoznák a digitalizált termékek átvitelét [2].

A jelenlegi helyzet valóban egy folyamat korai szakaszaira jellemző vonásokat hord magán, amit *Thomas Kuhn* „paradigmaváltásnak” nevezett [3]. Ezen a kifejezésen azt a fázist érti, amikor egy általánosan elfogadott intellektuális és működő környezet (egy létező paradigma) alaptételei időnként olyan elviselhetetlen nyomás alá kerülnek új vagy újonnan felismert jelenségek következményei által, hogy a felbomlás és zavarodottság kielégítően csak valami teljesen új megközelítéssel oldható fel. Ez az új megközelítés (egy új paradigma) pontosan azokból az anomáliákból indul ki, amelyek a régi rendszert a végső határokig, s sőt azon túl is feszítették. A folyamat harcot jelent azok között, akiknek szerzett jogaik vannak a régi paradigmában, s azok között, akik a figyelmet az újra kívánják irányítani. A szerzői jogban egy elfogadott

paradigma szabályozza a szellemi tulajdon alkotói, terjesztői és használói közötti viszonyokat (tegyük hozzá, hogy a szellemi tulajdon maga is olyan fogalom, amely a szerzői jog paradigmájának nélkülözhetetlen eleme), ugyanakkor azonban az elektronikus publikálásban a technikai környezet a szünet nélküli kihívások sorát támasztja a szellemi tulajdon vásárlásának és eladásának zavartalan működésével szemben a szerzői jog jelenleg érvényes rendszere mellett. Úgy látszik, hogy még nem bukkant fel egy meggyőző, új paradigma.

Nem meglepő, hogy napjainkban a szerzői jog fenyegetett helyzetben van. A szerzői jog egyáltalán nem egyetemes vagy időtlen: nagyon is az utolsó 500 év nyugati, kapitalista, nyomtatásra alapozott kommunikációs környezetének produktuma [4]. Mielőtt a nyomtatás uralkodóvá vált volna a Nyugaton – és mára már számos más társadalmi környezetben is –, ismeretlen eszme volt a szerzők mint olyanok léte, s hogy nekik tulajdonjoguk lenne gondolataik rögzített formája fölött. A középkorban úgy tekintettek az íróra, mint gyűjtőre, folytatóra, magyarázóra és közreműködőre. Az írók tisztelték a korábbi szövegek tekintélyét, nem támasztottak igényt eredetiségre, és gyakran nem is látták el nevükkel azokat a szövegeket, amelyeknek modern értelmezésben szerzői lennének. Hasonlóképpen az élőszavas közlésen alapuló társadalmakban a gondolatok és információk közös tulajdont képeznek, amelyet az egyéni emlékezetek hagyomány, közmondás, történet vagy ének formájában őriznek, de amelyet megosztanak, bővítenek, módosítanak a beszélgetések és előadások során.

A nyomtatás megteremtette a lehetőségét annak, hogy a folyamatos szövegekben szereplő

* A 4. BOBCATSSS nemzetközi szimpóziumon elhangzott előadás alapján.

szavak rögzített sorozatairól több azonos másolat készüljön. Ezek – a minden másolással változó kéziratokhoz képest – sokkal inkább alkalmasak voltak arra, hogy egy adott személy műveiként legyenek azonosíthatók. Mégis a kiadói vállalkozás 18. századi teljes kibontakozására volt szükség, hogy az államok hozzákezdjenek a szerzői jog fogalmait felölelő törvényi szabályozáshoz. Ráadásul mindjárt két különböző áramlat fejlődött ki a törvényhozásban: a gazdasági jogok angol-amerikai hagyománya (amely a szerzői jogot kereskedelmi tárgyként kezeli), és a kontinentális Európa erkölcsi jogokra építő hagyománya (amely a szerzői jogot a szerző szellemének kisugárzásából vezeti le). Mindkettő nyomán hatásosan működő rendszerek keletkeztek a nyomtatott könyvek és cikkek formájában létező termék védelmére, rendszerint egy azonosítható szerző érdekében. Ám még manapság is azok az országok, amelyekben kevésbé fejlettek a kiadás és a média iparágai, megkérdőjelezik a szerzői jogi rendelkezések érvényességét sajtósági körülményeik között, és gyakran eltűrik, hogy határaikon belül komoly mértékben megsértsék őket.

Természetesen a szerzői jogot nemcsak szövegekre alkalmazták, hanem a 20. században kiterjesztették a nagyjából hasonló formák széles körére is, köztük a kottákra, hangfelvételekre, grafikus illusztrációkra, mozgóképekre, valamint ezek kombinációira, videofelvételekre, mozifilmekre és rádióadásokra. Számos ilyen kombinációnak nincs az eredeti értelemben vett szerzője, s mint vállalati termékeket védik őket. Habár sok ország szerzői jogi törvényhozása nagyon hatásosan óvja legtöbbjüket, vitatható, vajon nem akkor jelentkeznek-e az első feszültségek a szerzői jog rendszerében, amikor ezeknek az egyedi, nem szöveges formáknak a védelmét kívánják biztosítani. Amikor a szerzői jogot olyan vállalatokra alkalmazzák, amelyek egy sereg, legkülönbözőbb területen működő egyén közreműködésével hozzák létre a produktumot (ahogyan például a mozifilm egyebek között kombinálja az irodalmi művet, az ebből készült forgatókönyvet, dalokat és más zenei anyagot, grafikus illusztrációkat és rajzokat, díszlet- és ruhaterveket, nem is szólva a szereplők jogairól), az elkészült, szerzői joggal védett mű is különböző szerzői jogok gyűjteménye. Noha ez néha zűrzavarral fenyeget, amin csak a jogászok gazdagszanak és híznak, a rendszer mégis működik: a paradigmát egész sikeresen alkalmazták olyan jogokra is, amelyeket nem lehetett előre látni akkor, amikor keletkeztek. Az elektronikus publikálás azonban egy-két lépéssel tovább bonyolítja a problémát.

Elektronikus publikálás

Az elektronikus publikálás természetéből következően tagadja a rögzített formát, s különösen a rögzített sorrendet, amely a szerzői jogvédelem lényege. Egy elektronikus dokumentumot bináris formában mágneses impulzusokként tárolnak a számítógép memóriájában egy lemez (vagy szalag) felületén, vagy bemélyedések sorozataként egy optikai hordozó olvasófelületén. A dokumentum tartalmát jelentő információ nem szekvenciálisan helyezkedik el a lemezen, s a számítógép, amellyel a használó hozzáfér a dokumentumhoz, nem köteles megkeresni a dokumentum kezdetét és szekvenciálisan megjeleníteni. Az elektronikus dokumentumok manipulálása, átrendezése és az eredetiből új termék előállítására nem kivételes, inkább mindennapos eljárás. Jellegeből következően, hogy többé-kevésbé tetszés szerint megváltoztatható, naprakészre hozható, átszerkeszthető. Mi több, elektronikus úton való lemásolása vagy részleteinek kiemelése a dokumentumot tároló számítógép normális funkciója, s hasonlóképpen be van építve a rendszerbe az a képesség, hogy a hálózatokon keresztül át lehessen telepíteni más, ugyanazon adottságokkal bíró számítógépekre. Figyelemre méltó az a tendencia, hogy a szerző mint olyan megszűnik: a művek munkacsoportok produktumai, és az egyéni erőfeszítések összegződése miatt idővel gyakorlatilag lehetetlen elkülöníteni, hogy az egyén mivel is járult hozzá a termékhez.

Az elektronikus dokumentum egész egyszerűen nem ugyanaz a dolog, mint a papírdokumentum, mert flexibilis, alakatlan, múlandó, és a papírdokumentumra érvényes szabályok csak ritkán alkalmazhatók rá. Igaz, az „elektronikus publikálás” kifejezéssel azt akarták mondani, hogy számítógépes technológiával állították elő a papírdokumentumot. Valójában az, hogy a szöveget előzetesen számítógépes formában állították elő, a papírváltozatot az elektronikus publikálási folyamat pusztán melléktermékévé teszi. Szokásos eljárás az elektronikus publikálásban, hogy a dokumentumot mágneslemezen, elektronikus hálózatokon keresztül, optikai lemezen vagy gyakorlatilag bármely formátumban párhuzamosan tegyék közzé, mint-hogy az elektronikus alapverzió megad erre minden lehetőséget. Több területen is kimutatható, hogy ez különbözőképpen befolyásolja az információs termékek védelmét. E cikkben a szoftvert, az adatbázisokat, a multimédiát, valamint az elektronikus könyvet és folyóiratot vesszük szemügyre.

Szoftver

A számítógépes programok nemcsak vezérlik az elektronikus publikálás műveleteit, hanem ma-

guk is talán a legfontosabb elektronikus publikációs termékek. A szoftverüzlet – volumenéből következően – világjelentőségű iparág, de azt mondják, hogy az összes szoftverforgalom óriási része a szerzői jog megsértésén alapszik. Csak egy példa: a Novell cég becslése szerint a WordPerfect évi egymilliárdos forgalmával azonos nagyságrendű az illegálisan forgalmazott másolatoké. A szerzői jogi törvények védik ugyan a programokat, de a védelem hatásossága korlátozott. Először: nehéz kimutatni, hogy a szoftver fejlesztője hogyan védheti meg az új termék mögött rejlő ötleteket a rivális társaságok törvényes üzleti felhasználásától. Másodszor: nehéz megakadályozni a program nem engedélyezett példányainak a forgalmát.

Az 1988-as brit törvény (Copyright Design and Patents Act) nem határozza meg a szoftver fogalmát, hanem úgy próbálja megvédeni, hogy mint „irodalmi művet” kezeli, éppen úgy, mint egy könyvet vagy folyóiratcikket. Bizonyos szinten ez elég ésszerű. Egy program forráskódját könyvként lehet prezentálni és szekvenciálisan olvasni. Ezért meg kellene tudni állapítani, hogy két program közül melyik a másolat, azaz melyikük sérti meg a szerzői jogot. Ez a feltételezés azonban legalább kétféleképpen is félreérti a szoftver természetét. Ahhoz, hogy elérjük a gyakorlati célt, amelyre a szoftvert kifejlesztették (játék, szakmai alkalmazás stb.), valószínűleg egy sor bevett eljárás áll rendelkezésre; ezek számos program közös elemei, s alkalmazhatók a kódban. Föltételezhetően ez az oka annak, hogy a brit törvény nem nyújt erkölcsi jogokat a szoftverfejlesztőknek, s a francia törvénynek nehézségei vannak a szoftver ötletét szellemi műként (*oeuvre d'esprit*) felfogni, olyannyira, hogy csak 25 éves védelmet nyújt neki. Viszont valószínű, hogy gyakorlatilag azonos eredményt lehet elérni a képernyőn két, eltérő kódot használó programmal. Így az is lehetséges, hogy egy program legálisan használ olyan kódot is, amely eredetileg nem az övé, s egy másik programtól ugyan eltérő kódot is, de ugyanazt az eredményt éri el vele, mint amaz. Mindennek következményeként a brit törvény által alkalmazott fogalmak alapvetően feleslegessé válnak. Ugyanez áll az amerikai törvényre is, de ott az előállítók megkíséreltek a bíróságok révén olyan fogalmakat bevezetni, amelyek a szoftverek realitásaira tekintettel jobban védhetők [5].

Az úgynevezett „kinézet és érzékelés” (*look and feel*) perekben megkísérelték meggyőzni a bíróságokat arról, hogy ne csak a kódot vegyék tekintetbe, hanem az egész struktúrát, a program felépítését és szervezését, amikor egy másikkal összehasonlítják. A két legfontosabb per a Lotus kontra Borland és az Apple kontra Microsoft volt. Az előbbiben a kereset arra vonatkozott, hogy a Borland állítólag lemásolta a Lotus 1-2-3-ból a

parancshierarchiát az ő Quattro programjába. A Borland védekezését arra az érvre alapozta, hogy a Lotus parancshierarchiája a Lotus makrórendszerének alapvető része, és ezért nem védhető a szerzői joggal. Az utóbbi per a körül forgott, hogy vajon az Apple használói interfészének egész kinézete és érzékelése védhető-e szerzői joggal, illetve az egyes elemek vagy túl funkcionálisak, vagy nem eredeti Apple-megoldások. A fenti kettő és más perek útja az amerikai jogrendszer labirintusában kevésbé érdekes, mint az, hogy a szoftver milyen komoly problémákat rejteget azok számára, akik a szerzői jog fogalmait akarják rá alkalmazni.

Nehéz megakadályozni a szoftveralkalmazkodást is a szoftver természetének a lényege miatt. Minden számítógép tulajdonképpen mindenféle állomány – beleértve a szoftvereket is – másolására szolgáló gépezet. Mi több, ez általában teljesen legális az Európai Unióban az 1992-es *Copyright (Computer Programs) Regulations* értelmében, amely kifejezetten megengedi háttérmásolatok készítését programokról, programnyelvek összeállítását vagy konverzióját alacsonyabbról magasabb szintre, bizonyos feltételek mellett a másolást és adaptációt, bármilyen eszköz vagy módszer használatát egy program tanulmányozására, megfigyelésére vagy tesztelésére. Noha ezek az engedmények a számítástechnika fejlesztésének előmozdítását célozzák, másfelől csupán megerősítik azt, hogy a szoftver ki van téve a másolásnak. Világszerte üzemszerűen másolják a szerzői joggal védett szoftvereket az illegális árusítás számára, a legteljesebb műszaki könnyedséggel. Egy ilyen egyszerű és elterjedt tevékenységet nagyon nehéz elfojtani, nem szólva arról, hogy a szoftvert könnyű a számítógépes hirdetőtáblákra rakni, amelyek az Interneten keresztül hozzáférhetőek; innen aztán lemásolhatják a potenciális felhasználók. Érdekes, hogy *David La Macchia*, a MIT egyik diákja, amikor azzal vádolták, hogy programok másolatait bűnös szándékkal rakta az Internetre, azzal védekezett, hogy az amerikai alkotmány első kiegészítése feljogosítja a szólás- szabadság gyakorlására, vagyis nyilvánossá teheti az információt tekintet nélkül arra, hogy mások, az ő tudtán kívül, ellophatják azt [6]. Ez az érvelés talán meggyőzhet egy amerikai bíróságot, de nem valószínű, hogy hatással lesz a szoftverkészítő cégekre vagy jogérvényesítő ügynökségekre. Olasz vámtisztviselők 1994 májusában 60 hirdetőtáblát zártak le, 120 számítógépet és 60 000-nél több lemezt foglaltak le azon az alapon, hogy lopott szoftverrel való üzérkedésre szolgáltak [7].

Adatbázisok

Az adatbázisipar fontos szektora az elektronikus publikálásnak, de kísérletei, hogy összeegyezz-

tesse termékeinek védelmét a szerzői joggal, nem voltak nagyon hatásosak. A brit és az amerikai törvényben az adatbázisnak mint szerzői joggal védett műnek a fogalma természetesen annak elismeréséből következik, hogy egy „jegyzék vagy összeállítás” akkor védhető, ha nem közvetlenül másolták le egy másik forrásból, s ha előállításához szakértelemre és kemény munkára (rendszerint „verejtékes munkaként” aposztrofálva) volt szükség. Ez a megközelítés azonban nem nagyon egyezik egy sor európai ország szerzői jogi törvényével, amely nem védi a puszta összeállításokat. Valóban, az USA-ban sok jogi vita folyt arról, hogy az adatbázisok összeállítóinak mennyivel többet kell tenniük az információ egyszerű összegyűjtésén és tárolásán túlmenően, hogy a termék szerzői joggal védhetővé váljék. A Feist kontra Rural Telephone Service perben a bíróság úgy döntött, hogy mivel egy nevekből és telefonszámokból álló típusjegyzék összeállítása nem jelent alkotó jellegű válogatást és elrendezést, egy ilyenfajta adatbázis nem védelmezhető. Ez fontos döntés volt, mert aláaknázza azt a gondolatot, hogy a „verejtékes munka” elegendő indok a védelemre, s következőképpen fenyegetést jelent a számítógépes adatbázisok számára, különösen ha így vagy úgy, de automatikusan állították össze őket. Megjelenik ez az aggodalom az Európai Unió irányelv-tervezetében (*Directive on the legal protection of databases*) is, amely az információs termékek ezen típusát egységes európai alapról próbálja megközelíteni.

A tervezet alapvető koncepciója közelebb áll az európai, mint az angol-amerikai hozzáálláshoz, mivel azt javasolja, hogy az adatbázist „védelmezze a szerzői jog, ha abban az értelemben eredeti, hogy olyan művek és anyagok gyűjteménye, amely a válogatás vagy elrendezés miatt a szerző saját szellemi műve” [8]. Az a gondolat, hogy az adatbázis elrendezése és válogatása védelmezhető, mert valamelyes eredetisége mellett lehet érvelni, szemben a tartalommal, amely egyszerű összeállítás, nagyon is Feist szellemének felel meg, s korlátot szab annak, hogy a „verejtékes munka” mennyiben jogosít védelemre. Mindez rendben is volna a szerzői jog elvont koncepciójának viszonylatában, ám az adatbázisipar folyamatos eredményessége az általa előállított termékek kizárólagos kereskedelmi hasznosításától függ. Az adatbázisok tartalmának a védelmével kapcsolatos aggodalmak eloszlására a tervezet egy új, *sui generis* jog bevezetését javasolja, amely a tulajdonost felhatalmazná arra, hogy megakadályozza az adatbázisból anyagok kiemelését és kereskedelmi újrahazsnosítását. Ez az új jog a „publikációtól” számított 15 évig adna védelmet, és nem lenne alkalmazható az adatbázisban végrehajtott „lényegtelen változtatásokra”. Mivel gyakorlatilag le-

hetetlen megállapítani egy adatbázis elektronikus publikálásának a dátumát, és mivel egy adatbázis természetesen a lényegtelen változtatások végeérhetetlen sorozatán megy keresztül, vitatható a védelem értéke. Sokan azt a következtetést vonják le ebből, hogy egy adatbázis minden egyes elemét egyenként kell dátumozni és azonosító kóddal ellátni, hogy a védelem biztosítható legyen. S valóban, a World Intellectual Property Organisation (WIPO) és más szervezetek is olyan rendszerekkel foglalkoznak, amelyeket úgy terveztek meg, hogy képesek legyenek erre.

Multimédia

A multimédia olyan termék, amely kombinálja az e célból külön megrendelt vagy már meglévő művekből átvett szöveget, hangot, ábrát és mozgóképet. E termékekkel kapcsolatban a problémák két szinten jelentkeznek [9]. Először is a terméknek a szerzői jogi védelme nincs teljesen biztosítva (például a brit jogban kétséges, hogy megfelel-e a törvény meghatározásában a „kompiláció” – összeállítás – fogalmának). Másodszor, a multimédia termékbe bekerülő anyag maga is szerzői jogi védelem alatt áll. A multimédia szerzői jogvédelmének a problémája eddig nem is annyira a termék védelme volt, hanem annak biztosítása, hogy a benne foglalt anyag szerzői jogilag megfelelően tisztázott legyen. Nagyon is lehetséges olyan multimédia terméket előállítani, amely szerzői joggal védett tételek ezreit öleli fel. Ám föltételezhetően azért, mert az előállítók arra törekedtek, hogy az egész eljárás viszonylag egyszerű maradjon, a legfrissebb termékek átlagosan csak tizenhét forrásból származó anyagot használtak fel. Az első nehézség, amivel az előállítók szembe találják magukat, hogy tudniuk kell, a szerzői jog tulajdonosaival vagy licenclővel tárgyalnak, még akkor is, ha viszonylag korlátozott számú forrással van dolguk. Ha a partner egyértelműen a szerzői jog tulajdonosa, nem túl komplikált az anyag használatára vonatkozó tárgyalás: ha megállapodásra jutottak, nem merülhet fel kétség afelől, hogy mindkettjüknek jogukban áll aláírni. Ellenben ha olyan féllel folyik a tárgyalás, aki licenccel szerzett jogot a mű árusítására, fontos tisztázni, hogy az engedély magában foglalja-e azokat a jogokat, amelyekre a multimédia előállítójának szüksége van. Ha – amint ez nagyon valószínű – a forrásanyag maga is különféle jogok komplex egyvelege (egy filmklipben szerzői, előadói, zenei és sok egyéb szerzői jog jelenik meg), pontosan tisztázni kell a tulajdonosi viszonyokat.

A média és a kiadói vállalatok, amelyek a felhasználható anyagok nagyobb gyűjteményeivel rendelkeznek, könnyen fejleszthetnek ki új termékeket a már birtokukban lévő jogok alapján. A

nonprofit szervezetek számára viszont lidércnyomásos álomnak tűnhet az összes szükséges engedély beszerzésének folyamata, ha multimédia termék előállítására adják fejüket. Míg csekély mennyiségű a valóban értékes, köztulajdonú anyag, addig a szerzői jog védelme alatt áll az a hatalmas tömeg, amelyre minden valószínűség szerint szükség lehet egy kiváló minőségű termék előállításához. Azok a könyvtárak, amelyek saját gyűjteményükben lévő dokumentumokat (fényképeket, hanganyagot) használnak fel, majdnem biztosan túllépnek jogaikon, noha sokan ennek ellenére folytatni kívánják ezt a gyakorlatot. A zavaró ebben az, hogy ha az új terméket nem pusztán kereskedelmi vállalkozásnak szánják, a szerzői jog birtokosai majdnem mind hozzájárulnak ahhoz, hogy anyagaikat korlátozás nélkül és térítésmentesen használják fel. Például a Wellcome Trust egy részletesen kidolgozott és költséges rendszert hozott létre, hogy felderítse és megnyerje azoknak a vizuális dokumentumoknak az adományozóit és szerzői jogi tulajdonosait, amelyek már megvoltak a gyűjteményeiben, s amelyeket a trópusi betegségekkel foglalkozó videolemezén akart szerepeltetni; senki sem tagadta meg a szükséges engedélyeket.

Elektronikus könyvek és folyóiratok

Mint hogy a nyomtatott könyvek és folyóiratok alkotják a szerzői jog eredeti tárgyát, várható lenne, hogy a szerzői jog elveinek alkalmazása az elektronikus könyvekre és folyóiratokra valamelyest egyszerűbb, mint a korábban tárgyalt, teljesen új típusú termékekre. Ez bizonyos mértékig igaz is, mivel a szövegek eleve rendelkeznek a megszokottabb nyomtatott formák szekvenciális jellegzetességeivel és világos szerzőségével. Anynyira azonban mégsem egyszerű a helyzet. Az elektronikus szövegnek – akár lemezen szolgáltatják, akár online hozzáférhető – olyan jellemzői vannak, amelyek megnehezítik a védelmét. Vegyük például a viszonylag egyszerű, szerzői joggal már nem védett, klasszikus irodalmi szövegek elektronikus publikációját CD-ROM-on, amelyet *Library of the Future* címen adott ki a World Library nevű vállalat [10]. Ezzel a cég új (elektronikus) szerzői jogot nyert e művekre, következképpen eredményes jogi lépéseket tehetett egy másik vállalat, a Pacific Hi-Tech ellen, amikor felderítette, hogy az utóbbi *Masterpiece Library* című CD-ROM sorozatába 800-at felvett közülük. Ennek gyökerét egyszerűen az a zűrzavar képezte, amelyet a vitathatatlanul köztulajdonú művek alapszövegének elektronikus publikálása következtében előállt új szerzői jog okozott. Még érdekesebb az a folyamat, amelynek során a jogsértés megtörtént. Úgy látszik, egy azonosíthatatlan személy kivette a

szövegeket a Library of the Future-ből, kitörölte a szerzői jogra vonatkozó megjegyzéseket és más azonosító jeleket, s utána az egészet hozzáférhetővé tette az Interneten. A Pacific Hi-Tech aztán jóhiszeműen lemásolta őket, tudván, hogy az eredeti szövegeket már nem védi a szerzői jog. Valóban úgy látszik, hogy a jogsértés részben annak a zavarnak a következménye, amelyet az Interneten hozzáférhetővé vált anyag okozott.

Mind az előállítók és terjesztők, mind a használók bizonytalanok az Interneten lévő anyag szerzői jogi státusát illetően, és az eredetiség igazolása széles körben elfogadott eljárásainak (egy könyv vagy folyóirat címlapjának rektóján és verzóján között tájékoztató adatok analógiájára) hiánya hozzájárul a zűrzavarhoz. Néhány hálózati telepítési hely (Web sites) megkísérli korlátozni a kétértelműségeket, és megakadályozni egyéb nehézségek kialakulását egy, a címlapokon szereplő figyelmeztetéssel, mely szerint az amerikai jog jogsértésnek tekinti, ha valaki másfajta kapcsolatba lép a telepítési hellyel, mint amilyeneket ezek a lapok maguk ajánlanak fel. Ez azonban nem oldja fel az alapvető zavart. Vegyük például egy Internet levelezési lista – ebben az esetben Tango-L, a tangótáncosok listája – adminisztrátorának válaszáát, amikor egy tangóhírlével kiadója kért hozzáférést a lista tartalmához [11]. Úgy tudta, hogy a Tango-L-en megjelent minden anyag egyéni szerzői rendelkeznek a szerzői joggal, s az ő engedélyük szükséges ahhoz, hogy egyes tételeket változtatlan formában átvehessen hírlevelébe. Ugyanakkor azonban úgy vélte, hogy „az elektronikus archiválás, kapu- és továbbítószolgálat az érintett hírcsoportokhoz stb. elfogadott részei a listaműveleteknek, s ha a cikk szerzőjét megnevezik, és térítési díjat nem szednek, értelemszerűen megengedettek”. Ezt a nyilatkozatot egy felelősséget érző internetes információszolgáltató tette, aki etikai alapot próbál teremteni tevékenységéhez olyan környezetben, ahol az eligazodást nyújtó irányelvek nyilvánvalóan hiányoznak. Eltekintve attól, helytálló-e vagy sem ez az értelmezés, a példa azt mutatja, hogy az internetes környezet megdönti a szerzői jogi törvényből levezetett feltételezéseket, és az egyén a nehézségek különféle rétegeivel találja magát szemben.

Új termékek (mint például egyes speciális tárgykörrel foglalkozó elektronikus folyóiratok) esetében a szervezők olyan szerződést fogalmazhatnak meg szerzőik számára, amely rögzíti a megfelelő jogokat. Ezt sok esetben mégsem tették meg, mivel a kiadók azt hiszik – valószínűleg alappal –, hogy a kutató-fejlesztő szerzők örülnek annak, ha gondolataik minél szélesebb körben terjednek el. A hasznosítás céljával író szerzők szempontjából azonban még nincs átgondolva az egész problémakör; jól mutatja ezt az olyan testü-

letek érdeklődése, mint a US National Writers Union (az USA Országos Írószövetsége). Az NWU olyan szerződéseket szorgalmaz, amelyek tekintetbe veszik a nyomtatott kiadás kapcsán kialakult számszám, alapvető fogalom (pl. in print, out of print) alkalmazását az elektronikus publikálásban [12].

Problémákat okoz az is, ha eredetileg nyomtatott könyvek és időszaki kiadványok számára írott szövegeket elektronikus publikációkba illesztnek. Néhány szerző azzal érvel, hogy a szerzői jogai eladásáról szóló szerződéseket a cégekkel akkor kötötték, amikor az elektronikus publikálás még nem létezett, s ezért nem lehetett a szerződésben az erre vonatkozó jogokat kikötni [13]. Így 1994-ben az NWU azzal vádolta meg a *Playboy* magazint, hogy megsértette *Lee Lockwood* jogait, amikor a *Fidel Castró*-val készített, és 1967-ben közölt híres interjút egy CD-ROM-kiadványban megjelent gyűjteményben is szerepeltette. Ezek a problémák jobb szerződésekkel kétségtelenül kiküszöbölhetők; a mi szempontunkból azonban azért érdemelnek figyelmet, mert más oldalról jellemzik a hagyományos szerzői jogra mint megoldási módszereket kínáló eszközre nehezedő nyomást.

Új megközelítések

Még egy ilyen komplex probléma természetét is viszonylag könnyű felvázolni. A nehézségek akkor jelentkeznek, amikor megoldásokat kell találni. A szerzői jog kiterjesztésére és módosítására vonatkozó érvek nem meggyőzőek, mert egyik is, másik is olyan zűrzavaros és indokolatlanul bonyolult jogi feltételrendszert kínál, amelyet csak jogászok kedvelhetnek, viszont fenyegeti azt az információs szabadságot is, amelyet a polgárok jelenleg élveznek. Ha ennek az írásnak nem sikerül meggyőző megoldásmódokat felvetni, ebben a szerző nem lesz egyedül, mivel az elektronikus publikálás védelmének új paradigmájához vezető úton egyelőre csak a legkezdetibb elképzelések mutatkoznak. Mégis kibontakozni látszik néhány lehetséges irány. Nem mindenben egyeznek egymással, de általában mindegyikük érzékeli az elektronikus korszak realitását, s ezekből indul ki. A legradikálisabb gondolatok némelyike a szoftver-előállítók köréből származik. Felismerve azt, hogy termékeiket nem határozza meg kellő hatással a szerzői jog, és természetükből következően egyáltalán nem könnyű megvédeni őket, megpróbálták teljesen új módon megközelíteni a kérdést. Jól mutatja ezt, ahogy a „kinézet és érzékelés” szempontját alkalmazzák arra, hogy a szoftverekben lévő új ötleteket megvédjék a rivális termékekbe való beépítéstől.

A nagyobb szoftver-előállítók üzletpolitikájukban igyekeznek érvényesíteni azt az elvet, hogy

nem eladják, hanem licencelik termékeiket a használatoknak. A fő vásárlókat illetően ez elfogadható megoldásnak látszik, de az a próbálkozás, hogy ugyanezt alkalmazzák az egyéneknek eladott önálló csomagokra is, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ún. „zsugorított kiserelésre” vonatkozó szerződések (shrinkwrap contracts), amelyek állítólag licencviszonyt hoznának létre, majdnem biztosan nem állnak helyt jogilag, s továbbra is érvényben marad a vásárló joga, hogy eladja vagy továbbadja a csomagot. Mivel a terméket nem lehet levédeni, a kisebb előállítók arra az álláspontra helyezkednek, hogy más értékesítési módszerekre van szükség. Ténylegesen közkezen forog bizonyos mennyiségű szabad termék és szolgáltatás (freeware), amelynek szerzői jogáról az előállítók kifejezetten lemondtak, valamint sok résztulajdonú termék és szolgáltatás (shareware), amelyet a potenciális használók kipróbálhatnak, és becsületükre van bízva, hogy egy kisebb összeget fizessenek érte, ha úgy döntenek, használatba veszik [14]. Úgy látszik, néhány előállító megél ezzel a módszerrel, noha valószínűsíthető, hogy segédletek és más kiegészítő szolgáltatások eladásából származik bevételeik nagy része. A nagyobb előállítók hallgatólagosan elfogadják, hogy mindössze ennyit tehetnek szoftverjeik szerzői jogi védelméért, s azon vannak, hogy inkább a vásárlást, semmint a tolvajlást ösztönözzék azzal, hogy a számítógépes programok ténylegesen csak egy részét jelentik az útmutatókat, felfrissítéseket és segédleteket is tartalmazó teljes szolgáltatásnak.

Lehetséges, hogy a problémának ezt a speciális megközelítését nem lehet közvetlenül alkalmazni a fentebb tárgyalt minden kategóriára. Az a felismerés azonban, hogy az elektronikus terméket nehéz vagy lehetetlen konvencionális módon megvédeni, mégis megkerülhetetlen kiindulópontul szolgálhat mindazok számára, akik az elektronikus publikálásból bevételt és elismertséget remélnek. Mind az adatbázisok, mind egyéb online vagy hálózaton hozzáférhető termékek és szolgáltatások esetében meglehetősen nyilvánvaló, hogy a másolást szabályozni kívánó minden kísérlet kudarcra van ítélve. Először is, az elektronikus termékek lemásolása gyakran szükséges a használat hatékonyságához (biztonsági tartalék stb.), s az újabb szerzői jogi törvények – legalább részlegesen – tudomásul is veszik ezt. Másodszor, a másolás olyannyira természetes funkciója a számítógépes módszereknek, hogy illogikusnak minősül megakadályozni. Valóban védhető az az álláspont, hogy bármely rendszer, amely arra akarja rávenni a használókat, viselkedjenek úgy, mintha a másolás természetellenes vagy kivételes dolog lenne, rosszul vagy sehogy sem fog működni. Ezzel szemben a működőképes megoldások annak a

megértésén alapulhatnak, hogy a használók ténylegesen mit csinálnak az elektronikus publikációkkal, és mit is várnak el tőlük.

Eligazításul rendelkezésünkre áll az Internet minden tapasztalata. Eszerint az egyik fő mozgatóerő az a kíváncsiság, hogy többé-kevésbé kedvünkre böngészhessünk az elektronikus forrásokban, és elolvashassuk őket. Ez nagyon is összhangban van az amerikai és a brit törvény „korrekt használat” (fair use) elvével. A korrekt használat megengedi a szerzői joggal védett művekhez való hozzáférést, és lemásolásukat is bizonyos feltételek mellett személyes tudományos, kutatási, kritikai, hírközlési és hasonló célokra [15]. A javasolt amerikai törvényben a böngésző használatot illető fenyegetések ezt az alapvető elvet támadják. Másfelől természetesen következnek mind a jelenlegi törvényből, mind a használói felfogásból a korrekt használat fogalmának bőkezű kiterjesztése, amely megengedi a hozzáférést a nyilvánosan forgalmazott elektronikus publikációs termékekhez, és lemásolásukat széles értelemben vett nem kereskedelmi célokra. Az amerikai könyvtári szervezetek egy csoportja valóban ezt a gondolatot támogatja, mint általuk előnyben részesített megoldást [16].

Ez azonban nem tesz eleget az információ megosztására és kicserélésére vonatkozó kívánalomnak, amit pedig a használók nagyon is kifejezetten hozzákapcsolnak a böngészéshez. Természetesen a használatnak ez az aspektusa érthetően nem cseng össze az előállítók preferenciáival. Az ő igényeik kielégítésére javasolták az „átviteli jog” (transmission right) bevezetését. Ez az információ automatikus elektronikus címkézésén alapulna, hogy nyomon lehessen követni és le lehessen számlázni az anyag egyik számítógépről a másikra való esetenkénti átvitelét. Egy ilyen rendszerben megengedett volna a legszemélyesebb célokra történő másolás, de az ezen túlmenő információáramlás már tértítéshez lenne kötve, illetve meg lenne akadályozva. Ez az Internet-használat ethosának nagyfokú átalakítását jelentené, de a használók és az előállítók érdekeinek elfogadható kiegyenlítéseként fogható fel, ha együtt jár a személyes másolás kifejezett engedélyezésével. Egy újraforgalmazott korrekt használati elv és átviteli jog együtt alakulhatna át egy kombinált, új „hozzáférési joggá” (access right), amely felválthatná a szerzői jogot a hálózatra vitt, vagy hálózatra vihető információ terén.

Meglehetősen gyakran foglalkoznak a megközelítés egy másik lehetőségével is, a „kötelező licenclési” megállapodással. Egy ilyen megállapodás keretében a szerzői joggal védett anyag potenciális használója automatikusan megkapja az engedélyt a felhasználásra azzal, hogy a fizetés részleteiben később egyezzen meg méltányossági

alapon, a használat jellegétől és méretétől függően. Ezeket a megállapodásokat főként a multimédiákban forgalmazott anyag engedélyezésével kapcsolatos problémák kezelésére javasolják, amikor a szerzői jog tulajdonosai nagyon gyakran kinyomozhatatlanok, vagy nem válaszolnak a megkeresésre. Egy ilyen megállapodás szabaddá teszi a hozzáférést, és utat nyit az újrahazsnosítás előtt azáltal, hogy a tértítést visszamenőlegessé teszi, s inkább a szerzői jog tulajdonosára hárítja a felelősséget a díj beszedéséért. A Szellemi Tulajdon Japán Intézete 1994-ben javasolta ennek az eljárásnak bevezetését a központilag letétbe helyezett művekre, amelyek így méltányos díjért hozzáférhetők és újra felhasználhatók lennének. Ennek az elvnek a kiterjesztése a különféle módokon, de főképpen az Interneten hozzáférhető anyagokra azt jelentené, hogy hallgatólagosan engedélyeznék a csip-csup másolások tömegét, de törvénnyel biztosítanák, hogy a jól működő kereskedelmi előállító jövedelemhez jusson termékei tehető használatiól.

Jelenleg még nem világos, hogy az osztott termék/szabad termék fogalmát, a korrekt használatot, az átviteli jogot, a hozzáférési jogot és a kötelező licenclést össze lehet-e szőni. Talán az elektronikus publikálás hatásából és a hálózati hozzáférésből eredő, a szerzői jog rendszereit érő feszültségeknek még végletesebbeknek kell lenniük ahhoz, hogy egy új elv kristályosodjék ki. Vagy az is lehetséges, hogy a már meglévő szerződéstípusok és licenclégi megállapodások máris tökéletesen megfelelő gyakorlati megoldásokat kínálnak, és a szerzői jogi törvény továbbra is főképpen azzal fog küszködni, hogyan határozza meg a termékeket és tulajdonjogukat. Meglehetősen világos azonban, hogy a szerzői jogi törvény pillanatnyilag egyáltalán nem határozza meg jól az elektronikusan publikált termékeket, s azok a jogok, amelyeket velük kapcsolatban biztosít, egyre inkább irrelevánsá és túlságosan bonyolulttá válnak.

Jegyzetek

- [1] Például: GURNSEY, J.: Copyright theft. Aldershot, Gower, 1995. vagy OPPENHEIM, Ch.: Electronic copyright. London, Library and Information Technology Centre, 1992.
- [2] KNOPF, H. P.: Copyright zealots are the real threat to the Net. = Globe and Mail (Canada), 1996. jan. 5.
- [3] KUHN, T. S.: The structure of scientific revolutions. 2nd ed. Chicago, University of Chicago Press, 1970.
- [4] FEATHER, J.: Publishing, piracy and politics: a historical study of copyright in Britain. London, Mansell, 1994.

- [5] SAMUELSON, P.: Updating the copyright look and feel lawsuits. = Communications of the ACM, 35. köt. 9. sz. 1992. p. 25-31.
- [6] WORLOCK, D. R.: The culture of control: safeguarding intellectual property in the age of networks. = Online Information 94 Proceedings 1994. p. 357-365.
- [7] ELMER-DREWITT, P.: Nabbing the pirates of cyberspace. = Time, 143. köt. 24. sz. 1994. p. 48-49.
- [8] European Union, Directive on the legal protection of databases. = Official Journal of the European Communities C308/1, 1993. nov. 15.
- [9] DAVIES, J.: The developing law of multimedia. = Computer Law and Practice, 10. köt. 1. sz. 1994. p. 6-8.
- [10] Az Internet CNI-Copyright levelezési listájára vitt levélből származó információ (M. B. Jensen, 1993. júl. 7.)
- [11] Az Internet CNI-Copyright levelezési listájára vitt levélből származó információ (Shahrukh Merchant, Tango-L, 1995. nov. 14.)
- [12] Az Internet CNI-Copyright levelezési listáján lévő anyagból származó információ (1994. ápr. 26.)
- [13] BLAKE, P.-SHERWOOD-EDWARDS, M.: Writers sue publishers. = Monitor, 156. sz. 1994. p. 6-8.
- [14] A shareware-re vonatkozó további információ a Shareware Trade Association and Resources (STAR) Internet-címén szerezhető: 7600.2026@compuserve.com.
- [15] STEINER, C.: Fair use. = Archives and Museum Informatics, 8. köt. 3. sz. 1994. p. 275-276.
- [16] Fair use in electronic age. = College and Research Libraries, 56. köt. 1. sz. 1995. p. 24-26.

Beérkezett: 1996. II. 5-én.

Fordította: Papp István

Rendezvénynaptár

Informatika a felsőoktatásban és Networkshop '96 közös rendezvény

Debrecen, 1996. augusztus 27-30.

Szervező: Neumann János

Számítógéptudományi Társaság

1054 Budapest, Báthori u. 16.

Tel.: 132-9349, 132-9390

Fax: 131-8140

E-mail: h10339tit@ella.hu

A hálózatok szerepe és a tudományos tájékoztatás korszerű gyakorlata

a felsőoktatásban és a kutatásban.

Az INRA (L'Institut National de la Recherche Agronomique, Franciaország) 50 éves fennállása alkalmából rendezendő

Kelet-Nyugat tanácskozás

Kaposvár, 1996. szeptember 2-5.

Szervező: Vadászné Varnyú Anikó

PANNON Agrártudományi Egyetem

Állattenyésztési Kar Könyvtára

7401 Kaposvár, Pf. 16

Tel.: (82) 314-155

Fax: (82) 312-624

Libtech International 96 konferencia és kiállítás

Hatfield (Egyesült Királyság),

1996. szeptember 4-5.

Szervező: W. A. Forster, Libtech International 96

University of Hertfordshire

College Lane

Hatfield, AL10 9AD

Tel.: +44 1707 284665

Fax: +44 1707 284666

E-mail: Libtech@herts.ac.uk

Részletes információ: „Libtech on the Web” at <http://www.herts.ac.uk/Libtech/libtech.htm>

Online információ – 2. ázsiai információs találkozó

Hongkong, 1996. szeptember 24-26.

Szervező: Learned Information Europe Ltd.

Woodside, Hinksey Hill

Oxford OX1 5BE

Tel.: +44 1865 730275

Fax: +44 1865 736354

E-mail: conferences@learned.co.uk

URL www.learned.co.uk/li/

Kovács Máté- emlékülés

Debrecen, 1996. október 21-22.

Szervező: Dr. Suppné Dr. Tarnay Györgyi

egyetemi adjunktus

KLTE Matematikai és Informatikai

Intézete

4010 Debrecen, Pf. 12.

Tel.: (52) 416 857

Fax: (52) 310 936

E-mail: tarnay@math.klte.hu

SYSTEMS '96 15. Nemzetközi Információtechnológiai és Telekommunikációs Szakvásár

München, 1996. október 21-25.

Szervező: Messe.München GmbH

Messegelände

D 80325 München

Tel.: +49 89 5107-284/285

Fax: +49 89 5107-175

Internet: <http://www.systems.de>